

Akademik, dr VLADIMIR STIPETIĆ

NOVI PODACI O DJELOVANJU ZAKONA KONCENTRACIJE I CENTRALIZACIJE U KAPITALISTIČKOJ POLJOPRIVREDI

Našu analizu novih podataka o djelovanju zakona koncentracije i centralizacije u kapitalističkoj poljoprivredi započet ćemo razvojem posjedovnih odnosa u poljoprivredi USA. Pišući o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi Vladimir Iljič Lenjin nazvao je poljoprivredne popise u USA »poslednjom reči socijalne statistike u datoj oblasti narodne privrede. To je najbolji materijal među postojećim materijalima u naprednim zemljama, materijal koji obuhvata milione gazdinstava i koji omogućava pravljenje tačnih činjeničnih izvoda i zaključaka o evoluciji poljoprivrede u kapitalizmu. Zakoni te evolucije mogu se proučavati na tom materijalu specijalno još i zbog toga što su Sjedinjene Države Amerike zemlja najprostranijih razmera i najveće raznovrsnosti odnosa, najvećeg bogatstva nijansi i formi kapitalističke poljoprivrede«.¹

Iz podataka koje iznosimo u tabeli 1. sagledavamo posjedovnu strukturu te poljoprivrede u promatranih 75 godina. Iz tog proizlazi činjenica da se broj gospodarstava u prvih trideset godina (1900—1930) povećao nekih 10⁹%, ali kako su se istodobno povećavale i zahvaćene zemljišne površine, to se prosječna veličina posjeda u tom intervalu povećala sa 58 na 63 hektara. Od sredine 30-tih godina smanjuje se broj gospodarstava, pri čemu se ta tendencija pojačava nakon II svjetskog rata. Godine 1974. u američkoj poljoprivredi preostalo je manje od polovice gospodarstava iz 1950. godine (38%!) Više od polovice negdašnjih farmi progutala su krupna gospodarstva, koja su, snažnija na tržištu i drugdje, ekonomski nadvladala sitna. Analiza posjedovne strukture pokazuje nam istodobno

---

¹ V. I. Lenjin: Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi — sveska I. Kapitalizam i poljoprivreda u Sjedinjenim Američkim Državama (Lenjin je ovaj rad pisao 1915. godine, a objavio 1917). Izabrana dela u 16 tomova, tom IX, str. 170, Beograd 1960.

gdje se zemljište koncentrira². Ono se koncentrira prvenstveno u gospodarstvima većim od 1000 akri (400 hektara), kao i u posjedima veličine 500—999 akri. Godine 1974. 6% gospodarstava sa više od 400 ha posjedovalo je 61% svega zemljišta u USA, a gospodarstva veličine 500—999 ha imala su daljih 15 posto. 361000 gospodarstava većih od 200 ha (1/4 svih gospodarstava) imala je 3/4 svega zemljišta.

TABELA 1

POSJEDOVNA STRUKTURA U USA 1900—1974.

Veličina posjeda (u akrima)	Prema popisu poljoprivrede iz				Struktura u %			
	1900.	1930.	1950.	1974.	1900.	1930.	1950.	1974.
A. Broj gospodarstava (u hiljadama)								
do 10	268	362	506	128	5	6	8	6
10—49	1 665	2 002	1 708	380	29	32	28	16
50—179	3 278(a)	3 239(a)	2 601	828	57(a)	51(a)	43	36
180—499	378(b)	452(b)	945	616	7(b)	7(b)	15	27
500—999	102	160	164	207	2	3	3	9
1 000 i više	47	81	101	155	1	1	2	7
UKUPNO	5 740	6 295	6 097	2 314	100	100	100	100
B. Zemljište u farmama (milijuna akri)								
do 10	1,5	1,9	2,4	0,5	2	2	2	
10—49	47,2	54,1	39,4	10,8	6	5	3	1
50—179	394,6(a)	389,2(a)	225,6	88,5	46(a)	39(a)	19	9
180—499	129,7(b)	159,3(b)	274,3	185	15(b)	16(b)	23	18
500—999	67,9	108,9	126,0	142	8	11	11	14
1 000 i više	200,3	276,7	494,9	570	24	28	42	56
UKUPNO	841	990	1 163	1 017	100	100	100	100

(a) 50—259 (akri);

(b) 260—499 (akri)

Izvori podataka: za 1900, 1930. i 1950. godinu: US Department of Commerce — Bureau of Census: Census of Agriculture 1959, General Report, Vol. 2, Washington D.C. 1962. za 1974. godinu: Isti: 1974, Census of Agriculture, Vol. I. Part. 5. Washington, D.C. Dec. 1977.

² Pri ovoj analizi koristimo se podacima kako ih daje popis poljoprivrede. Ističemo ovo stoga što je 1969. godine ocijenjeno da je taj popis propisao za 3% manje komercijalnih farmi, a čak 32% manje sitnih gospodarstava. To je oko 15% ukupnog broja gospodarstava (ukupno 407 000). To znači pogoršanje kvaliteta poljoprivredne statistike, budući da se godine 1951. računalo sa potcijenjenim brojem od 8,4%, a u 1964. sa 11,3%.

(Vidi: U.S. Census of Agriculture, 1969, Vol. V. part 16.). No kako publicirani podaci o strukturama nisu korigirani za potcijenjeni broj farmi, to smo sve strukture bili prisiljeni davati prema popisnim rezultatima, uvjereni da nepopisani dio ne može bitno promijeniti ni odnose, a još manje tendencije.

Tendencije su nedvojbene: dok je sve do svršetka II svjetskog rata preovlađivala koncentracija i centralizacija proizvodnje³, poslije II svjetskog rata imamo i neobično snažnu, besprimjernu u historiji koncentraciju zemljišta u krupnim poljoprivrednim gospodarstvima. Djelovanje tržišnih zakona, sa depresijom cijena od sredine 50-ih do početka 70-ih godina podsticalo je trajno napuštanje poljoprivrede, što je bilo olakšano mogućnostima zapošljavanja u poljoprivrednim djelatnostima. Ruralni egzodus poprimio je zato nevidene razmjere, omogućujući krupnim (po proizvodnji) gospodarstvima da kupe zemljište onih koji su napuštali poljoprivredu.

Još potpuniju sliku koncentracije i centralizacije daju podaci američke poljoprivredne statistike koja je grupirala gospodarstva prema veličini njihovih prodaja klasirajući na taj način — ne prema zemljištu⁴ već prvenstveno prema intenzitetu proizvodnje. Ti su podaci prikazani u tabeli 2. Iz tabele proizlazi da stalno raste zna-

TABELA 2

STRUKTURA POLJOPRIVREDNIH GOSPODARSTAVA U USA
1959—1969 — prema veličini prodaja

Kategorija gospodarstava (prema vrijednosti prodaja \$)	Struktura poljoprivrednih gospodarstava (u %)				Učešće u ukupnim prodajama (u %)			
	1959.	1964.	1969.	1974.	1959.	1964.	1969.	1974.
Komercijalne farme	55,8	57,6	63,6	61,8	95,0	96,7	97,9	98,8
2 500—4 999	16,6	14,1	14,5	11,1	7,5	4,6	3,0	1,1
5 000—9 999	17,7	16,0	14,3	12,8	15,5	10,3	6,2	2,8
10 000—19 999	13,0	14,8	14,5	13,3	22,0	18,8	12,5	5,4
20 000—39 999	5,7	8,2	12,1	13,9	18,5	20,1	20,4	11,3
40 000 i više	2,8	4,5	8,1	20,8	31,6	42,7	55,9	78,2
Ostale farme	44,2	42,4	36,6	28,2	5,0	3,3	2,1	1,2
50—2 499	34,8	31,4	29,5	28,1	3,5	2,6	1,7	0,9
ostale (1)	9,4	11,0	7,1	0,1	1,5	1,0	0,4	0,3
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

(1) — Gospodarstva farmera-radnika, farmera-penzionera i slično

Izvori podataka: Statistical Abstract of the United States, 1976, p. 635 i (za 1974): Census of Agriculture 1974, p. 1—2.

³ Što potvrđuje Lenjinovu tezu (iz 1915. godine) po kojoj se »glavna linija razvitka kapitalističke poljoprivrede sastoji baš u tome što se *sitno* gazdinstvo, *ostajući sitno* po površini zemlje, *pretvara u krupno* po razmerama proizvodnje, po razvitku stočarstva, po razmerama upotrebe đubriva, po razvitku primene mašina itd.« (podvlačio V. I. Lenjin). Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi... Ibid, str. 139.

⁴ V. I. Lenjin je govorio da grupiranje gospodarstava »po površini zemlje daje netačnu sliku pravog stanja, otupljenje klasne suprotnosti i uljepšava položaj sitnih zemljoradnika«. Zato je i davao prednost grupiranju gospodarstva »po veličini produkta« (kako je on govorio). Vidi: Novi podaci o zakonima razvitka kapitalizma u poljoprivredi... Ibid., str. 139—140.

čenje i uloga gospodarstva s prodajama većim od 40000 US dolara godišnje. Tih je gospodarstava bilo 150000 godine 1959. a čak 477000 godine 1974. Njihovo je učešće na tržištu bilo svega 31,5% u 1959, 42,5% u 1970. i preko 55% u 1974. god. (vidi tabelu 3). Nasuprot toj koncentraciji proizvodnje, koja se iskazuje po prodajama najvećih gospodarstava, stoji činjenica da prihode manje od 2500 dolara godišnje ima čak 56% svih gospodarstava (1954), odnosno 40% u 1970. godini i 31% u 1974. Alko tome pribrojimo i ona najmanja komercijalna gospodarstva, sa godišnjim prodajama u vrijednosti od 2500—4999 US \$, dobijemo sliku po kojoj 61% svih poljoprivrednih gospodarstava u 1959. postiže svega 12,7% novčanih prodaja; u 1970. god. 49,3% takvih gospodarstava ostvaruje svega 4,6% tržišnih viškova. Slika potiskivanja sitnog farmera sa tržišta time je upotpunjena. Njegovo iščezavanje nužna je posledica provedene koncentracije i centralizacije, pri kojoj on više ne predstavlja ekonomsku snagu, već socijalni problem (sela, i ne samo sela). Kao što proizlazi iz podataka, iznesenih u tabeli 3, dohodak iz poljoprivrede po gospodarstvu s prodajama manjim od 2 500 US \$ iznosi prosečno svega 1059 \$ godišnje, a u kategoriji s prodajama između 2 500 i 4 999 US \$ 2049 US \$ godišnje, što je svega 4, odnosno 8% dohotka što su ga ostvarivale krupne farme te godine (a prodajama većim od 40 000 dolara). Nije stoga čudo što su ta gospodarstva prisiljena da traže zaposlenje van poljoprivrede, kako bi mogla ostvariti minimalni dohodak. No unatoč prihodima iz tih drugih izvora, njihov je dohodak tek trećina dohotka koji ostvaruju najkrupniji proizvođači, proizvođači koji diktiraju uvjete na sjevernoameričkom tržištu. Kao poseban aspekt tendencija u poljoprivredi USA valja pomenuti i nastajanje »čistog vlasništva« nad zemljištem. Godine 1900. takva su gospodarstva, koja su i posjedovala zemljište koja su obrađivala, imala 51,4% sveg zemljišta, godine 1930. 37,6% a 1969. god. 35,3%. Nasuprot tome, raste značenje zakupnika, koji uz vlastito zemljište obrađuju zemlju u zakupu: oni su godine 1900. imali 14,9% zemljišta, 1930 — 24,9% a 1969. već 51,8%. Isključivi zakupnici (koji nemaju ništa vlastitog zemljišta) opadaju po značenju, jer su 1900. obrađivali 23,3% svega zemljišta, godine 1930. 31% a 1969. svega 12,9%. Iščezavaju, posve, i »croppers« (ostatak robovlasničkog juga — neka vrsta trajnog zakupa, koji su 1900. držali 6% sveg zemljišta), dok je učešće po korporacijama i menadžerima obrađivanog zemljišta relativno stabilno (oko 10%)⁵.

Mi ovdje ne možemo posebno nabrajati oblike kojima se krupni i sitni poljoprivrednici podvrgavaju kapitalu: od vertikalne integracije u poljoprivredi, preko tržišnih mehanizama, do potpune odvojenosti farmera od direktnog potrošača sa čitavim nizom po-

---

⁵ O tome se, inače, rijetko iznose podaci: gore iznijeti potječu iz godišnjaka Ministarstva poljoprivrede USA za 1976. godinu (USDA: Agricultural statistics 1976. p. 419, Washington, D.C. 1977).

TABELA 3

POLJOPRIVREDNA GOSPODARSTVA U USA 1960—1974.
(prema ekonomskoj klasifikaciji gospodarstava)

Pokazatelj	Veličina gospodarstava (mjerena vrijednošću godišnjih prodaja u US \$)						Ukupno go- spodarstava
	40 000— i više	20 000— 39 999	10 000— 19 999	5 000— 9 999	2 500— 4 999	Manje od 2 500 \$	
A. Broj gospodarstava (u hiljadama)							
1959.	102	210	483	654	618	1 638	3 705
1969.	222	331	395	390	395	994	2 728
1974.	477	322	310	296	257	652	2 314
B. Struktura gospodarstva (u %)							
1959.	2,8	5,7	13,0	17,7	16,6	44,2	100,0
1969.	8,1	12,1	14,5	14,3	14,5	36,6	100,0
1974.	20,8	13,9	13,3	12,8	11,1	28,1	100,0
C. Novčana primanja po gospodarstvu (hiljada US \$) od poljoprivrede							
1959.	94,5	26,8	13,9	7,2	3,7	0,9	8,2
1969.	114,6	28,0	14,4	7,2	3,4	0,9	16,7
1974.	133,7	28,7	15,1	7,2	3,6	1,1	35,2
D. Ostvareni dohodak iz poljoprivrede po farmi (US \$)							
1959.	18 955	8 652	5 368	3 305	1 961	850	2 962
1969.	25 664	9 962	6 208	3 492	2 049	1 059	5 374
E. Ostvareni dohodak — iz svih izvora — po farmi (US \$)							
1959.	21 132	10 330	6 626	4 878	3 810	3 581	5 102
1969.	31 467	13 465	9 660	8 476	7 514	9 013	11 207
F. Učešće pojedinih kategorija gospodarstava u ukupnim prodajama (u %)							
1959.	31,6	18,5	22,0	15,5	7,5	5,0	100,0
1969.	55,9	20,4	12,5	6,2	3,0	2,1	100,0
1974.	78,2	11,3	5,4	2,8	1,1	1,2	100,0

Izvori podataka: US Department of Agriculture — Economic Research Service: Farm Income Situation, July 1971, pp. 60—73; Za 1974. godinu Bureau of Census: 1974 Census of Agriculture, Vol. 1., Part 51, Washington D.C. 1977 pp. 1—2.

srednika⁶. No valja se posebno osvrnuti na ona apologetska mišljenja, koja ne sporeći se više sa zakonom koncentracije i centralizacije zemljišta, ističu da se ipak radi o »porodičnom gospodarstvu« (family farm) i da ta krupna poduzeća nisu potvrdila predviđanja o kapitalističkom razvoju suvremene poljoprivrede. Koristeći se u prilog svoje argumentacije nekim globalnim pokazateljima⁷, površno ih analizirajući, ti autori nerijetko trijumfalno izvode zaključke o »stabilnosti« porodičnog gospodarstva. Polemizirajući s takvim mišljenjima prije desetak godina istako sam⁸ da su godine 1959 »krupna poljoprivredna gospodarstva s prodajama većim od 40 000 dolara, imala u prosjeku 2 466 akri, da je vrijednost njihova kapitala (uključivši zemljište) iznosilo 220 683 po farmi, a godišnja vrijednost prodaja 94 531 \$. Ta su gospodarstva davala 40% svih prodaja goveda u USA, 39% peradi, 26% jaja, 65% povrća, 52% voća itd. Ta su gospodarstva bila vlasnici većeg dijela zemljišta, koje su obrađivali, ali su i mnogo uzimali u najam. Deset postotaka tih gospodarstava imalo je po 10 i više stalno zaposlenih radnika, daljnjih 15% po 5—9 radnika. Dvije trećine gospodarstava u toj ekonomskoj klasi imale su goveda, a prosječni broj goveda po farmi iznosio je 275. Ta krupna gospodarstva ne mogu biti smatrana »porodičnim«. Ona koriste više najamnog rada nego što ga imaju oni i članovi njihove obitelji: često ne posjeduju vlastitu zemlju, rade posuđenim kapitalom i proizvode isključivo za tržište. Sve to jasno indicira da se napušta tip tradicionalne porodične farme, i stvara novi sa svim karakteristikama kapitalističkog poduzeća«.

Danas, recentnim podacima, moje su konstatacije još validnije. Ako tome dodamo milijune meksikanskih poljoprivrednih radnika, koji ilegalno nastanjuju i rade u USA, a koji vjerojatno nisu registrirani ni u poljoprivrednim statistikama, onda zaključci o sve većoj koncentraciji i centralizaciji zemljišta i kapitalističkog načina proizvodnje dobivaju još više argumenata.

Procesi, koji su tako jasno izraženi u poljoprivredi USA, snažno se razvijaju u zapadnoevropskoj poljoprivredi poslije II svjetskog rata u istom smjeru.

Pogledajmo, najprije, primjer Engleske i njene strukture poljoprivrednih gospodarstava u minulih stotinjak godina (što omogućava tabela 4). Zapaža se konstantno povećavanje prosječne veličine posjeda i izbacivanje iz proizvodnje gospodarstava manjih od 50

⁶ O tome podrobnije u mojoj knjizi: Poljoprivreda i privredni razvoj, »Informator«, Zagreb 1969.

⁷ Takva je, primjerice, tvrdnja da je učešće najamnih radnika u ukupnoj radnoj snazi u američkoj poljoprivredi pokazivalo konstantni odnos: 24,1% u 1954. i 25,5% u 1969.

⁸ Na Konferenciji Međunarodne asocijacije agrarnih ekonomista, održane u Rimu. Vidi: V. Papi—S. Nan (urednici): Economic Problems of Agriculture in Industrial Societies Proceedings of a Conference held by the International Economic Association, MacMillan, London 1969, pp. 264—267.

akri. U promatranih 87 godina broj se gospodarstava više nego prepolovio, a prosječna se veličina gazdinstava povećala sa 23 na čak 52 hektara. Pri tom smanjenju ukupnog broja gospodarstava najviše su iščezavala manja gospodarstva: ona s posjedom od 5 akri svela su se na osminu negdašnjeg broja; broj posjeda veličine od 5—20 akri smanjio se 70% itd. Isto tako povećala se i prosječna veličina krupnih gospodarstava pa se sve veći dio zemljišta nalazi u rukama najvećih posjeda. Godine 1885. u posjedima većim od 200 hektara (500 akri) nalazilo se 12% svega zemljišta, 1944. svega 10% a 1974. već 31%. To govori da je zakon koncentracije i centralizacije snažno počeo djelovati tek poslije II svjetskog rata no: i tu dolaze do izražaja neke karakteristične pojave u strukturi korištenja zemljišnih površina.

TABELA 4

BROJ GOSPODARSTAVA* U ENGLESKOJ I VELSU 1885—1974.

Veličina gospodarstava (u akrima)	1885.	1915.	1935.	1944.	1960.	1970.	1974.
A. Broj gospodarstava (u hiljadama)							
do 5	136	91	67	68	72	24	18
5—20	127	121	97	88	78	45	38
20—50	73	78	75	69	61	44	38
50—100	55	60	62	60	58	45	40
100—300	67	70	66	65	63	44	56
300—500	12		9	9	10	11	13
500—1 000	4,2	14	2,7	2,9	3,6	5,2	6,8
više od 1 000	0,6		0,3	0,4	0,7	1,3	2,3
UKUPNO	475	433	380	363	345	230	211
B. Površina u gospodarstvima (u hiljadama akri)							
do 5	32	280	..	185	192	..	44
5—20	1 420	1 358	..	927	793	..	437
20—50	2 463	2 634	..	2 228	2 049	..	1 270
50—100	4 021	4 343	..	4 295	4 119	..	2 900
100—300	11 519	11 816	..	10 802	10 411	..	9 634
300—500	4 472		..	3 320	5 938	..	4 755
500—1 000	2 738	6 622	..	1 890		..	4 544
više od 1 000	746		..	619	944	..	3 778
UKUPNO	27 710	27 053	..	24 321	24 446	..	27 272

Izvori podataka: Ministry of Agriculture, Fisheries and Food: A Century of Agricultural Statistics, Great Britain 1866—1966, HMSO, 1968 pp. 19—20; za 1970. i 1974. godinu: Ministry of Agriculture, Fisheries and Food: Agricultural Statistics England and Wales 1974, (Agricultural Censuses and Production) London, HMSO, 1977, p. 62—65.

TABELA 5

NAČIN KORIŠTENJA ZEMLJIŠTA U ENGLESKOJ I VELSU 1887—1974.

Godina	Broj gospodarstava po vrsti			Zemljište (hiljada akri)		
	U zakupu	U vlasništvu	Djelomično u zakupu	U zakupu	U vlasništvu	Ukupno
1887.	393 047	64 588	18 991	23 291	4 217	27 800
1913.	286 917	48 760	.	24.239	2 891	27 192
1922.	352 035	62 680	—	21 386	4 640	26 026
1950.	185 004	138 733	52 256	17 604	10 810	28 414
1960.	132 715	157 651	51 810	14 500	14 031	28 532
1974.	97 707	60 757	52 971	12 541	14 721	27 272

Izvori podataka: Ministry of Agriculture, Fisheries and Food: A Century of Agricultural Statistics, Great Britain, 1866—1966, HMSO, London 1968, pp. 24—25; za 1974. godinu Ministry of Agriculture, Fisheries and Food: Agricultural Statistics — England and Wales (Agricultural Censuses and Production), London 1977, HMSO, pp. 68—72.

U Engleskoj se naime, trajno smanjuje značenje zakupa kao načina korištenja porodičnog zemljišta. Od ukupnog poljoprivrednog zemljišta (kako ga pokazuje tabela 5) u zakupu se iskorištavalo 1885. god. 83,7% sveg zemljišta, a 1913. čak 89,7%. Od tog svog vrhunca uoči I svjetskog rata, zakup apsolutno i relativno nazaduje. Godine 1922. koristilo se u zakupu 82% zemljišnih površina, 1950. god. 62%, 1960. god. 51% a 1974. još samo 46%. Što je uzrok tom nazadovanju zakupa?

Uzroci su, nesumnjivo, kompleksni. Prije svega, tu je ulaženje sve većeg broja krupnih kapitalističkih poduzetnika u poljoprivredu, koji sami organiziraju proizvodnju, a ne više putem klasičnog zakupnika. Zakup je bio idealni oblik kapitalističkog iskorištavanja zemljišta (za veleposednike) u uvjetima stabilne kupovne snage novca. Dugoročni ugovor o najmu (za koji su se uvijek borili zakupci) osiguravao je stabilan dohodak i bezbrižan život veleposjedniku. Inflacija, sa slabljenjem kupovne snage engleske funte, koja kao kontinuiran proces traje od 20-ih godina ovog stoljeća, sa akceleracijom u 60-im i 70-im godinama, učinila je dugoročne ugovore o zakupu izrazito nepovoljnim za veleposjednike. Zakupci su se bogatili na inflaciji, nerijetko kupujući od zarada zemlju od veleposjednika (u slučaju plaćanja rastućih poreza na nasljedstva i drugih daća morali su mnogi veleposjednici da prodaju dio ili cijeli svoj zemljišni posjed). Veleposjednici bi zato češće sami organizirali proizvodnju, sa vlastitim radnicima, nastojeći da tako sačuvaju svoje visoke neradne dohotke.

Slične se tendencije zapažaju i drugdje u Zapadnoj Evropi. Simptomatične su i promjene koje se zapažaju u strukturi poljoprivrednih gospodarstava u SR Njemačkoj nakon II svjetskog rata. I ovdje dolazi do smanjivanja broja poljoprivrednih gospodarstava (za skoro 50%) u vremenu između 1949. i 1976. Nasuprot tome smanjivanju broja gospodarstava u cjelini, povećava se broj gospodarstava s posjedima većim od 15 hektara. U tim se gospodarstvima okuplja sve veći dio zemljišnog posjeda, tako da je 1976. godine skoro tri četvrtine svega zemljišta u SR Njemačkoj bilo u rukama manje od 300 000 gazdinstava većih od 15 hektara (prema svega 44% zemljišta u toj kategoriji posjeda godine 1949). Prema tome, i u SR Njemačkoj koncentracija i centralizacija zemljišta u rukama krupnih gospodarstava napreduje tempom koji je bio nezamisliv donedavna. O tome govore rječito i podaci iz tabele 6.

Napredovanje krupnih kapitalističkih posjeda, na uštrb sitnih, koji nastaju, karakteristika je i drugih evropskih zemalja. U Francuskoj i broj se zemljišnih posjeda između 1892. i 1929. godine smanjio 30% (godišnje smanjivanje 7%); između 1929. i 1956. broj se gospodarstava umanjio 42% (čime je tadašnja godišnja stopa smanjivanja iznosila 19%); u vremenu od 1956. do 1973. broj se gospodarstava smanjio još 43%, što daje godišnje iščezavanje zemljišnih posjeda od čak 30%.

Nestaje tako sitnih seljaka, koji su svojedobno bili tretirani temeljem francuske snage i veličine, a njihovo zemljište preuzimaju krupni posjedi, vrlo često kapitalistički vođeni.⁹ Po toj osnovi dolazi do povećanja prosječne veličine francuskog gospodarstva (u hektarima ona je iznosila: godine 1892 — 8,7; godine 1929 — 12; 1942 — 13; 1960 — 17 a 1973. već 23 ha poljoprivrednog zemljišta), kao i do sve veće njegove koncentracije u rukama posjednika s velikim posjedima (posjednici s više od 50 ha poljoprivredne površine posjedovali su 1973. god. 40% ukupnog zemljišta, iako su oni činili svega 10% posjednika). Tih 137 000 veleposjednika imalo je dvostruko više zemlje nego 898 000 seljaka s posjedom manjim od 20 ha.

Ubrzano iščezavanje seljaka pokrenulo je u Francuskoj ne samo seljake (koji su bili nosioci mnogobrojnih protesta, naročito na jugu Francuske) već i mnoge političare, javne i naučne radnike, koji su se sa strahom pitali kako će izgledati »Francuska bez selja-

---

⁹ Zavrijedilo bi pomnu analizu iskustvo nekoliko hiljada »zajedničkih« gospodarstava u Francuskoj koji su udružili zemljište, stoku i strojeve radi zajedničke proizvodnje. To je svojevrstni odgovor protiv kapitalističkog puta razvoja francuske poljoprivrede.

TABELA 6

POLJOPRIVREDNA GOSPODARSTVA U SR NJEMAČKOJ 1949—1976.

Veličina gospodarstava u ha	Broj gospodarstava		Poljoprivredna površina (000 ha)		Struktura (u %) gospodarstva		zemljišta			
	1949.	1960.	1949.	1976.	1949.	1976.	1949.	1976.		
0,5— 2	597 721	462 828	252 551	650	498	265	30,8	24,7	4,8	2,1
2— 5	553 061	387 069	183 866	1 829	1 290	612	28,5	18,0	13,5	4,9
5— 10	403 669	343 017	173 723	2 860	2 489	1 264	20,8	17,0	21,2	10,1
10— 15	171 189	188 172	117 573	2 092	2 302	1 452	8,9	11,5	15,5	11,6
15— 20	84 436	98 298	88 750	1 451	1 689	1 541	4,4	8,7	10,8	12,3
20— 30	72 170	79 162	106 523	1 740	1 904	2 591	3,7	10,4	12,9	20,7
30— 50	40 251	42 853	70 484	1 504	1 601	2 644	2,1	6,9	11,1	21,1
50—100	12 621	13 672	23 144	817	885	1 496	0,7	2,3	6,1	12,0
100 i više	2 971	2 639	3 992	544	450	654	0,2	0,4	4,0	5,2
UKUPNO	1 938 749	1 617 710	1 020 606	13 487	13 101	12 518	100	100	100	100

Izvor podataka: Statistisches Bundesamt: Statistisches Jahrbuch 1977, für die Bundesrepublik Deutschland, Wiesbaden 1977, s. 134.

ka«¹⁰, kakve će to posljedice izazvati na »vječni red na poljima« i političke odnose u Francuskoj.

Do smanjivanja broja seoskih gospodarstava došlo je i u Danskoj, koja se dugo po građanskim ekonomistima ubrajala u red zemalja sa stabilnom seljačkom strukturom i, istodobno, efikasnom poljoprivredom. Podaci iz tabele 8, međutim, govore da je taj seljački posjed u teškoj krizi — u promatranih 20 godina broj se posjeda smanjio na trećinu, pri čemu iščezavaju uglavnom sitni posjedi (od 66 000 iščezlih gospodarstava čak 56 600 bila su gazdinstva s posjedom manjim od 10 ha).

TABELA 7

POLJOPRIVREDNA GOSPODARSTVA U FRANCUSKOJ PREMA VELIČINI POSJEDA 1892—1973.

Veličina gospodarstava (u ha)	Prema popisu — broj gospodarstava — hiljada						Procjena 1973.
	1892.	1929.	1942.	1956.	1963.	1970.	
do 1	2 235	1 015	222	152	95	93	
1— 1,99	1 829	1 146	205	232	154	118	280
2— 4,99			457	417	300	211	
5— 9,99	788	718	529	477	364	246	208
10—19,99	429	593	553	536	485	360	310
20—49,99	335	380	385	377	394	394	365
50—99,99	52	82	79	75	85	101	137
100 i više	33	33	27	20	24	30	
UKUPNO	5 703	3 966	2 455	2 286	1 900	1 553	1 300

Napomena: Zbog razlike u definiciji podaci poslije II svjetskog rata nisu potpuno uporedivi s onima prije 1942.

Izvori podataka: Annuaire Statistique de la France, 1976, p. 144. Za 1973. godinu: Commission of the European Community: The Agricultural Situation in the Community, Report 1974, Volume III. Bruxelles 1975, p. 320—321.

I dok su u Danskoj pokušavali da zaustave propast sitnog proizvođača, dotle u Švedskoj država provodi aktivnu politiku okrupnjivanja poljoprivrednih gospodarstava: zemljište gospodarstava, koja napuštaju poljoprivredu, kupuje općinska vlast i daje ga na kredit gospodarstvima koja su po mišljenju lokalnih vlasti ekonomski podobna za brži razvoj proizvodnje. Efekt je dvostruk: uz srazmjer-

¹⁰ Takav je baš naziv knjige Gervais M. — Servolin, C. Weil, J., Une Franse sans paysan, Ed. Souil, Paris 1965.

no povoljne prodajne cijene zemljišta migranti, odlaze sa novčanim sredstvima u grad, a obradivo zemljište povjerava se najsposobnijima. To ubrzava procese koncentracije i centralizacije zemljišta, kao što to pokazuju podaci iz tabele 9.

TABELA 8

POLJOPRIVREDNA GOSPODARSTVA U DANSKOJ 1950—1975.

Veličina gospodarstava (u ha)	Broj posjeda			Zemljište u gospodarstvima (u hiljadama ha)		
	1950.	1960.	1975.	1950.	1960.	1975.
0,5 —9,9	94 676	91 486	38 462	501	496	219
10,0—19,9	53 465	54 541	36 341	755	770	525
20,0—49,9	48 659	43 699	42 259	1 445	1 283	1 286
50,0—99,9	7 922	5 123	8 222	506	347	536
100 i više	1 915	1 227	1 870	391	198	349
UKUPNO	206 635	196 076	127 154	3 589	3 094	2 915

Izvori podataka: Statistik Arborg 1976, Danmark, Kobenhavn 1976, p. 87 (za 1960. i 1975. god.). Za 1950: FAO: Report on the 1950 World Census of Agriculture, Vol. I. Rome 1955.

TABELA 9

VELIČINA POLJOPRIVREDNIH GOSPODARSTAVA¹ U ŠVEDSKOJ 1956—1975.

Veličina posjeda (ha)	Broj gospodarstava (u hiljadama)			Obradivo zemljište u gosp. (u 000 ha)			Prosječna veličina (ha)		
	1956.	1961.	1975.	1956.	1961.	1975.	1956.	1961.	1975.
2— 5	87,5	66,6	23,9	320	251	90	3,6	3,8	3,8
5— 10	83,2	75,0	31,4	635	572	238	7,6	7,6	7,6
10— 20	59,6	53,4	32,4	860	790	479	14	15	15
20— 30	18,5	18,3	16,8	458	457	418	25	25	25
30— 50	11,7	12,0	15,4	451	465	598	39	39	39
50—100	5,4	5,4	9,2	370	372	623	69	69	68
100 i više	2,2	2,2	3,0	394	399	534	179	177	180
UKUPNO	268,1	232,9	131,9	3 488	3 296	2 980	13,0	14,2	22,6

¹ — samo gospodarstva s više od 2 hektara obrađenog zemljišta.

Izvori podataka: Statistik Arsbok för Sverige, 1971, pp. 87—88 i (za 1975. god.) Statistik arsbok 1976, Stockholm 1976 (pp 90—92).

Za samo 19 godina broj se gospodarstava u Švedskoj smanjio čak 52⁰%, što predstavlja godišnje smanjivanje broja gospodarstava od čak 73⁰%. Prosječna se veličina gospodarstava u tom inače kratkom razdoblju povećala sa 13 na 23 ha, odnosno za 75⁰%. Na taj se način socijaldemokratska Švedska uključila u borbu za veća gospodarstva. Na toj osnovi došlo je do koncentracije i centralizacije zemljišta u rukama krupnijih gospodarstava — onih sa 50 i više ha. Tih je gospodarstava godine 1956. bilo 2,8⁰%, a posjedovala su tada 22⁰% svega obradivog zemljišta; godine 1975. u tim je kategorijama posjeda već bilo 9,2⁰% gospodarstava, ali su ona posjedovala punih 39⁰% obradivog zemljišta!!

Na temelju toga može se sa velikom sigurnošću utvrditi da je tijekom XX stoljeća, naročito u drugoj njegovoj polovici, došlo do procesa koncentracije i centralizacije zemljišta u rukama velikog posjeda u srazmjerama koje su početkom stoljeća samo marksisti smatrali mogućim. O sve snažnijem djelovanju zakona koncentracije i centralizacije govore i podaci iz tabele 10, koji istodobno odgovaraju na pitanje stupnja na kojem se pojedine zemlje nalaze.

TABELA 10

PROSJEČNA VELIČINA POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA U POLJOPRIVREDNIM GOSPODARSTVIMA NEKIH ZEMALJA 1880—1975.

ZEMLJA	Prosječna veličina gospodarstava bila je hektara:										
	1880.	1900.	1920.	1930.	1940.	1950.	1955.	1960.	1965.	1970.	1975.
USA	54	58	59	63	66	86	103	119	136	149	169
Kanada	..	50	79	90	95	112	121	..	182	251	295
Engleska i Vels	23	..	25	26	27	..	27	28	31	47	52
Njemačka (1)	..	..	..	..	..	7,0	..	7,9	..	11	126
Francuska (2)	..	9	..	12	12	..	14	17	..	20	23
Švedska	..	12	..	..	..	..	13	14	..	20	23
Danska	..	..	..	17	..	..	..	16	..	21	23
Italija	..	..	..	6,2	..	..	..	6,2	..	7,0	7,7

(1) — poslije II svjetskog rata — SR Njemačka

(2) — Zbog razlika u definiciji, podaci poslije II svjetskog rata nisu potpuno uporedivi s onima prije 1942.

NAPOMENA: Podaci se daju na osnovu nacionalnih statistika, zaokruženi na najbližu godinu.

Analiza podataka iz te tabele govori nam kako se mijenjala prosječna veličina posjeda. Tako je u USA trebalo 60 godina da bi mu se prosječna veličina povećala sa 54 na 66 ha (za 22% u vremenu od 1880. do 1940. godine), da bi se u posljednje 34 godine (od 1940. do 1974) povećala sa 66 na 169 ha (ili na indeks 256!). Zapadnoevropske zemlje, koje je karakterizirala gotovo nepromijenjena prosječna veličina posjeda u promatranom periodu, između 1880. i 1950. godine (vidi slučaj Švedske, SR Njemačke, Italije, Danske, pa i Engleske i drugih), počinju naglo da povećavaju prosječnu veličinu posjeda u posljednjih dvadesetak godina. Engleska više nego udvostručava prosječnu veličinu posjeda između 1955. i 1973. godine. SR Njemačka povećava za dvije trećine, Francuska 64%, Danska 38%, Italija 24% itd.

Zacijelo da su u ovom posljednjem periodu u tim kapitalistički razvijenim zemljama mnogi činioци djelovali da se povećava prosječna veličina posjeda. Brzi privredni razvoj tih ekonomija u poslijeratnom periodu (sve do 1973) olakšavao je mnogim poljoprivrednicima zapošljavanje u nepoljoprivrednom sektoru, koji je bilo neophodno tražiti čim je nastupila depresija u cijenama poljoprivrednih proizvoda na svjetskom tržištu (trajala je od sredine 50-ih godina do današnjih dana, sa izuzetkom visokog porasta u vrijeme svjetske prehrambene krize 1973—1976). Nadalje, prodor nove poljoprivredne tehnologije dao je jasnu prednost krupnom posjedu, koji je postao u tim uvjetima alternativnih mogućnosti za radnu snagu sa sitnih gospodarstava, toliko nadmoćan da mu sitni posjed ne samo više nije mogao konkurirati, već je ekonomskim zakonima izbačen sa tržišta.

No dok su se prilike tako razvijale u privredno razvijenim zemljama, u kapitalistički nerazvijenima, koncentracija i centralizacija zemljišta mnogo je slabije izražena, a ponegdje su mjere agrarnih i drugih reformi onemogućile njeno djelovanje uopće. Iako je teško pratiti te pojave u privredno nerazvijenim zemljama zbog slabosti njihovih poljoprivrednih statistika, izabrali smo dva primjera da bismo ukazali o čemu se zapravo radi.

Prvi je slučaj Indije — koja je svojom brojnošću, prostranstvom i tendencijama u mnogo čemu reprezentativnim za »treći svijet«. Iznoseći podatke o posjedovnoj strukturi u Indiji (tabela 11) mora se istaći da je njihova analiza ozbiljno limitirana činjenicama postojanja skupnih gospodarstava takozvani »joint-farming« (gdje više domaćinstava zajednički obrađuje isto zemljište, pa se tretiraju kao jedno gazdinstvo) koja brojem i površinama napreduju (1954. bilo je 6,5% takvih gospodarstava sa 8,1% sveg zemljišta, a 1971. odgovarajući podaci glase 16,8% sa 20,3% zemljišta). Nadalje, popis je obuhvatio 1971. manje od 50% ukupne površine.¹¹

¹¹ Na što me je upozorio V. Petričević, iz statističkog odeljenja FAO u Rimu zbog čega mu i ovom prilikom hvala.

TABELA 11

BROJ I POVRŠINA POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA U INDIJI
PREMA POPISIMA, 1954. i 1971.

Veličina ¹ gazdinstava	1954.		1971.	
	Broj (000)	Površina (1000 ha)	Broj (000)	Površina (1000 ha)
—0,5 ha (—0,4)	25 992	1 634	23 178	5 446
—0,5—1 ha	8 692	5 943	12 504	9 099
1—2 ha	9 315	13 629	13 432	19 282
2—3 ha	5 415	13 418	6 722	16 353
3—4 ha	3 356	11 791	2 959	13 646
4—5 ha	6 400	39 711	2 684	11 929
5—10 ha			5 248	36 305
10—20 ha	1 924	26 539	2 135	28 521
20 ha i više	686	23 191	631	21 543
UKUPNO	61 780	135 856	70 493	162 124

¹ — Rezultati popisa 1971. su u hektarima. Rezultati popisa 1954. su u akrima sa slijedećim granicama između grupnih razmaka: 1 akra; 2,5; 5,0; 7,5; 10,0; 12,5; 25,0; 50,0.

Izvori podataka: 1954: The National Sample Survey, No 30, Report on land Holdings, Calcuta, 1960 (strana 13).

1971: All India Report on Agricultural Census, 1970—71 New Delhi, 1975. (strana 113).

Unatoč tim (i drugim) limitacijama, iz tabele 11 nesumnjivo proizlazi da se u Indiji povećava broj gospodarstava, (za skoro 9 milijuna između 1954. i 1971, odnosno za 14%), kojih prosječna veličina tek neznatno raste (2,2 ha u 1954. i 2,3 u 1971). Učešće (za indijske prilike) velikih gospodarstava u strukturi zemljišnih površina opada. Tako su gospodarstva veličine preko 20 ha posjedovala 1954. god. 17,1% zemljišta, a 1971. god. 13,3%. Ona s posjedom od 10 do 20 ha imala su 1954. u vlasništvu 19,5% zemljišta, a 1971. god. 17,6%.

Proces koncentracije i centralizacije ne može se uočiti niti u Egiptu, kao što to slijedi iz podataka tabele 12. U toj zemlji broj se poljoprivrednih gospodarstava trajno povećavao: sa 767 260 u godini 1896. na 1 626 326 u 1916, na 2 400 715 u 1936. i čak 2 948 136 zemljoposjednika u 1956. godini. I dok se broj gospodarstava gotovo učetvorostručuje u promatranih 70 godina, zemljišne površine ostaju gotovo nepromijenjene (povećavaju se sa 5 milijuna fedana u 1896. na nešto manje od 6 milijuna u 1956). Uska dolina Nila tek se sporo mogla povećavati na račun okolne pustinje — to više što su joj širenje gradova i ubranizacija stalno oduzimali plodno zemlji-

šte. Posljedice su tog jasne — smanjivala se prosječna veličina posjeda: ona je iznosila 1896. god. 6,5 fedana (ili 2,7 ha); 20 godina kasnije svega 1,4 ha, a 1956. pala je na 0,8 ha. U tim uvjetima, kao što proizlazi iz tabele 12, smanjuje se učešće veleposjednika (s posjedom od 50 fedana, u strukturi zemljišnih površina — sa 43,8% na 31,2% u promatranom razdoblju. Recipročno raste vlasništvo najsiromašnijih kategorija nad zemljištem. I pored te tendencije koja je iz ovih podataka neprijeporna, ostaje činjenica da je 12 000 najimućnijih veleposjednika imalo godine 1965. dva puta više zemlje nego 2 100 000 felaha (seljaka) s posjedom manjim od jednog fedana.

Očito je da nam primjer Indije i Egipta ukazuje na specifičan karakter djelovanja zakona koncentracije i centralizacije zemljišta u uvjetima demografske eksplozije i sporog privrednog razvoja privredno nerazvijenih zemalja. Spor razvoj proizvodnih snaga u tim zemljama nije u stanju da apsorpira priraštaj stanovništva, a kamoli da riješi problem agrarne prenapučenosti, zaostao iz kolonijalnog perioda. Zato se rastuće stanovništvo ili smješta na rubove velikih gradova (živeći u bijedi u velikim predgrađima) ili ostaje na zemlji, dijeleći djedovinu na sve manje parčice zemlje. U borbi protiv sve manje proizvodne osnovice svoje egzistencije, ti siromašni seljaci ne žale izvanrednih fizičkih napora, sebe i svojih obitelji, sve veći dio površina natapaju; često odvajaju od vlastitih usta da bi kupili ovu ili onu tehnološku inovaciju, koja im obećava nešto povoljniji prinos s njihove sve manje parcele. Unatoč tome, oni postaju sve siromašniji, u ovom svijetu rastućih mogućnosti i očekivanja za budućnost malog čovjeka.

Taj je proizvođač sa sitnog posjeda izgubio bitku na tržištu — i svakodnevno je gubi. Svjetske cijene diktiraju proizvođači s velikih posjeda, koji su u stanju da racionalno primijene novu poljoprivrednu tehnologiju, od mašina za obradu zemljišta do sredstava za zaštitu bilja, novog sjemena i drugih.

Tako se stvara nova globalna podjela svijeta i poljoprivrednih proizvođača, pri kojoj se kao svjetski poljoprivredni proletarijat javljaju sitni seljaci Azije, Afrike i Latinske Amerike. Mada čine gotovo devet desetina sveg poljoprivrednog stanovništva ove planete, ti siromašni seljaci privredno nerazvijenih zemalja nisu u stanju da nahrane sebe i svoje zemlje na svom polugladnom nivou ishrane. Oni su postali najveći svjetski uvoznici hrane, iako su još prije stotinjak godina bili njeni veliki izvoznici.

Zato se može reći da zakon koncentracije i centralizacije zemljišta, čije je djelovanje Marks predviđao, pokazuje nevidenu snagu za trideset godina poslije II svjetskog rata u privredno najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, kao i na globalnom, svjetskom nivou. Njegovo je djelovanje potisnuto isključivo u privredno nerazvijenim zemljama, iz razloga koji su dobro poznati.

TABELA 12

STRUKTURA ZEMLJIŠNOG POSJEDA U EGIPTU 1896—1965.

Veličina posjeda (fedana)	1896.	1916.	1936.	1946.	1956.	1965.
A. Broj posjednika (u %)						
do 1	...	61,9	69,8	71,2	72,0	94,5
1—5	79,6	29,1	23,6	22,8	22,4	
5—10	10,6	4,7	3,5	3,2	2,7	2,4
10—20	5,4	2,3	1,7	1,6	1,6	1,9
20—50	2,9	1,2	0,9	0,8	0,8	0,9
Preko 50	1,5	0,8	0,5	0,4	0,4	0,3
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
B. Površina zemljišta (u %)						
do 1	..	7,9	11,8	12,8	13,7	57,1
1—5	19,9	18,7	19,7	20,8	24,0	
5—10	11,3	9,7	9,6	9,6	8,9	9,5
10—20	11,5	9,4	9,0	9,7	10,9	8,2
20—50	13,5	11,1	11,3	11,0	11,3	12,6
Preko 50	43,8	43,2	38,6	36,3	31,2	12,6
UKUPNO	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Prosječna veličina (fedana)	6,5	3,4	2,4	2,2	2,0	2,0

Izvori podataka: za 1965. godinu: Arab Republic of Egypt: Statistical Yearbook for 1975, Cairo 1975, p. 57.

Academician, Prof. Dr. VLADIMIR STIPETIĆ

NEW DATA ON THE WORKING OF THE LAW OF CONCENTRATION AND
CENTRALIZATION IN AGRICULTURE UNDER CAPITALISM

Summary

The author presents the way in which Marx viewed the working of the law of concentration and centralization in agriculture under capitalism. He gives a history of controversies on this question (Bernstein, David Hertz, Bulgakov and others) and deals with those defending the Marxian views (Kautsky and Lenin). The author presents new data on changes in the ownership of land in capitalist countries, reaching thereby the following conclusions:

(a) Concentration and centralization of land of unseen dimensions can be noticed, whereby data on the concentration of production in the hands of a few big producers (USA) are even more impressive.

(b) The concentration and centralization of land does not make progress in under-developed countries. The author finds an explanation in the demographic explosion in these countries and in the slow development of their forces of production, which both increases the number of small estates.

(c) The author holds that the supremacy of big estates in agriculture throughout the world brings about a new labour division, under which the poor peasants in under-developed countries constitute the agricultural proletariat of national economies.

Академик проф. д-р ВЛАДИМИР СТИПЕТИЧ

НОВЫЕ ДАННЫЕ О ДЕЙСТВИИ ЗАКОНА КОНЦЕНТРАЦИИ И ЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В КАПИТАЛИСТИЧЕСКОМ СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Резюме

Настоящее сообщение касается взгляда Маркса на действие закона концентрации и централизации в капиталистическом сельском хозяйстве — дана история противоречий в связи с этой проблемой (Бернштейн, Давид Герц, Булгаков и другие) и защита марксистского воззрения (главная роль Ленина и Каутского). Автор дает данные о новых переменах в структуре собственности в сельском хозяйстве в капиталистических странах и считает, что:

а) в развитых капиталистических странах происходит процесс концентрации и централизации земли в до сих пор неизвестных масштабах, при чем еще более сильное впечатление оставляют данные о концентрации рыночного хозяйства в руках малочисленных крупных производителей (США);

б) в неразвитых странах в противоположность вышесказанному концентрация и централизация земли продвигается плохо, что автор объясняет демографическим взрывом резким ростом населения в тех странах и медленным развитием производственных сил, что вдвойне влияет на появление большего числа хозяйств на ограниченной площади;

в) Автор считает и подчеркивает, что преимущества крупных хозяйств на мировом сельскохозяйственном рынке в сущности ведет к новому мировому разделению труда, при котором бедные крестьяне в неразвитых странах представляют собой крестьянский пролетариат национальных экономик.